

7 MODUL O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI BAHOLASH VA MONITORING QILISH

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish va ularni xolis baholash ta'lim sifatini ta'minlovchi ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'quv jarayonining samaradorligi va natijadorligi ko'p jihatdan ta'lim maqsadlari, o'qitish metodikasi hamda baholash tizimining o'zaro diagnostik va funksional mutanosibligiga bog'liq. Ushbu ma'ruzada o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini baholashning nazariy-metodologik va amaliy jihatlarini, baholash turlari hamda zamonaviy baholash instrumentariylari (rubrikalar, o'z-o'zini baholash va qayta aloqa vositalari) atroflicha tahlil qilinadi.

1. MA'RUZANING MAQSADI VA VAZIFALARI

1.1. Ma'ruzaning maqsadi:

O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini baholash va monitoring qilishning pedagogik nazariya hamda amaliyotdagi o'rnini ko'rsatib berish, baholashning zamonaviy tamoyillari, turlari va mexanizmlari hamda rubrikalar tayyorlash va tatbiq etish bo'yicha metodik kompetentlikni shakllantirishdan iborat.

1.2. Ma'ruzaning vazifalari:

1. Pedagogikadagi "ta'limning oltin uchburchagi" konsepsiyasi doirasida baholashning o'rnini ilmiy va konseptual tahlil qilish.
2. Baholashning ta'limiy, diagnostik va pedagogik vazifalarini tizimlashtirish.
3. Baholash jarayoniga qo'yiladigan metodologik tamoyillarni yoritib berish.
4. Baholashning asosiy turlari (formativ, summativ, diagnostik, normativ va kriterial) va ularning nutqiy kompetensiyani shakllantirishdagi xususiyatlarini qiyosiy o'rganish.
5. O'quvchilarning o'z-o'zini va juftlikda baholash metodikalarining (DIRT, reflektiv kartochkalar, svetafor) amaliy samaradorligini asoslash.
6. Nutqiy kompetensiyalarni (yozma va og'zaki nutq, esse) xolis baholash uchun tekshiruv va o'lchov vositasi bo'lgan analitik va yagona balli rubrikalarni model ko'rinishida ishlab chiqish.

2. MA'RUZA MATNI: NAZARIY VA AMALIY TAHLIL

2.1. Ta'lim tizimida baholashning o'рни va "oltin uchburchak" konsepsiyasi

Baholash jarayoni ta'lim berish va kutilgan o'quv natijalariga erishish o'rtasidagi diagnostik va korreksion ko'priki vazifasini bajaradi. Zamonaviy pedagogikada ta'lim jarayonining barqarorligi **"ta'limning oltin uchburchagi"** modeli orqali tushuntiriladi:

1-komponent (Ta'lim mazmuni): Davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va rejalari — *"Nimani o'qitamiz?"* degan savolga javob beradi.

2-komponent (O'qitish texnologiyasi): Metodika, pedagogik texnologiyalar va o'quv materiallari — *“Qanday o'qitamiz?”* degan savolni yoritadi.

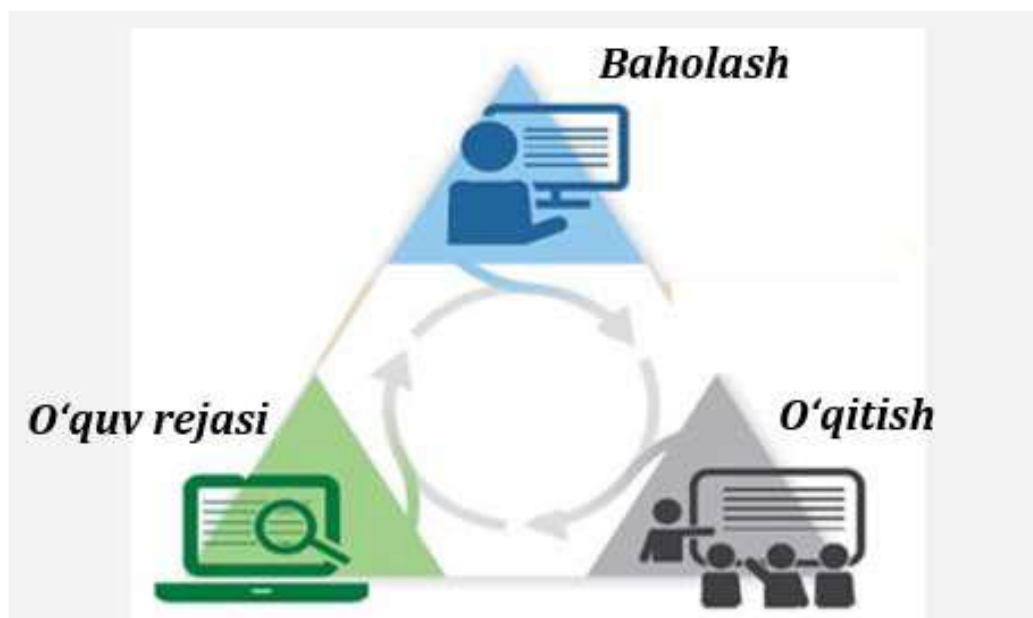
3-komponent (Natijalar nazorati): Baholash usullari, o'lchov vositalari va monitoring — *“Maqsadga erishganimizni qanday bilamiz?”* degan savolga javob beradi.

Sifatli ta'lim natijasiga erishish uchun ushbu uchta komponent bir-biri bilan uzviy va uyg'un tarzda tashkil etilishi talab etiladi.

Baholash tushunchasining ilmiy ta'rifi:

Baholash — ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalari shakllanganlik darajasini muayyan o'lchov mezonlari vositasida aniqlash hamda tahlil qilish jarayonidir.

Umumiy o'rta ta'lim tizimida baholash — o'quvchilarning Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlaridagi malaka talablarini egallash darajasini belgilovchi, tekshiruvchi va muvofiqlashtiruvchi mexanizmdir.

1-komponent – ta'lim standartlari, o'quv dasturi va rejaları “nimani o'qitamiz?” degan savolga, 2-komponent – o'qitish metodikasi va o'quv materiallari “qanday o'qitamiz?” savoliga, so'nggi komponent – baholash usullari “maqsadga erishganimizni qanday bilamiz?” savollariga javob beradi. Sifatli va samarali ta'limga erishish uchun mazkur uchta komponent bir-biri bilan uyg'un holda ishlashi kerak.

2.2. Baholash jarayonining vazifalari va tamoyillari

Baholashning pedagogik mazmuni uning zimmasiga yuklatilgan quyidagi asosiy **vazifalar** orqali namoyon bo'ladi:

1. **Diagnostic vazifa:** O'quvchilarning bilim va kompetensiyalari darajasini, o'zlashtirishdagi uzilishlar va bo'shliqlarni aniqlash.

2. **Tarbiyaviy vazifa:** O'quvchida mas'uliyat, intizom, o'z ustida ishlash, qat'iyat va metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish.

3. Nazorat vazifasi: O'quv topshiriqlarining bajarilish sifatini hamda darsga bo'lgan munosabatni doimiy ravishda monitoring qilib borish.

4. Xulosalash (analitik) vazifasi: Muayyan o'quv davri (chorak, yil) yakunida o'zlashtirish ko'rsatkichlarining samaradorligi va dinamikasini tahlil qilish.

5. Prognostik va rejalashtirish vazifasi: Baholash natijalari asosida pedagogik faoliyatni qayta ko'rib chiqish, kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha tuzatuvchi va rivojlantiruvchi choralarni belgilash.

6. Motivatsion vazifa: O'quvchilarni o'rganishga rag'batlantirish va sog'lom akademik raqobat muhitini yaratish.

Baholash jarayoni obyektiv va samarali kechishi uchun quyidagi **tamoyillarga** qat'iy amal qilinishi shart:

Validlik: Baholash vositalarining aynan tekshirilishi ko'zda tutilgan kompetensiyaga mos kelishi.

Ishonchlilik: Baholash natijalarining barqarorligi va tasodifiy omillarga bog'liq emasligi.

Adolatlilik va xolislik: Subyektiv yondashuvlardan xoli holda barcha uchun teng imkoniyat yaratish.

Aniqlik va shaffoflik: Baholash mezonlari va kutilayotgan natijalarning oldindan o'quvchilarga ochiq e'lon qilinishi.

Izchillik va tizimlilik: Baholashning o'quv jarayoni bilan uzviy, bosqichma-bosqich va uzluksiz kechishi.

Qayta aloqani yo'lga qo'yish: Baholash natijalari o'quvchining rivojlanishi uchun konstruktiv takliflar bilan ta'minlanishi.

2.3. Ta'lim amaliyotidagi baholash turlarining qiyosiy xarakteristikasi

Ta'lim jarayonining turli bosqichlarida qo'llaniladigan baholash turlari quyidagi funksional xususiyatlarga ega:

1. Formativ (shakllantiruvchi) baholash: O'quvchining kunlik o'zlashtirish jarayonini kuzatish, o'rganishdagi bo'shliqlarni o'z vaqtida aniqlash va metodik yordam ko'rsatishga qaratilgan. U rivojlantiruvchi va tuzatuvchi xarakterga ega.

2. Summativ (xulosalovchi) baholash: Muayyan o'quv davri (chorak, yarim yil, o'quv yili, bosqich) yakunida o'quvchilarning kompetensiyani egallash darajasini xulosalash, saralash hamda keyingi ta'lim bosqichiga o'tkazish maqsadida o'tkaziladi.

3. Diagnostik baholash: O'quv jarayoni boshlanishidan avval o'quvchining boshlang'ich tayyorgarlik darajasini aniqlash va kelgusi ta'lim trayektoriyasini to'g'ri loyihalash uchun xizmat qiladi.

4. Normaga asoslangan baholash: O'quvchining natijalarini muayyan guruh (masalan, sinfdoshlari yoki tengdoshlari) ko'rsatkichlari bilan solishtirish orqali uning umumiy guruhdagi o'rnini va reytni aniqlashga yo'naltiriladi.

5. Mezonli (kriterial) baholash: O'quvchining ko'rsatkichlarini boshqa o'quvchilar bilan emas, balki oldindan belgilangan aniq standart va mezonlar bilan solishtirish. Bu usul o'qituvchining subyektivizmini kamaytiradi.

2.4. O'z-o'zini va o'zaro (juftlikda) baholash usullari va DIRT texnologiyasi

O'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi va o'z faoliyatini tahlil qilishga o'rgatuvchi usullar muhim o'rin tutadi.

O'z-o'zini baholashning samarali vositalari:

Baholash rubrikalari: Topshiriq ijrosi bo'yicha talablarni shakllantirish.

Refleksiv kundaliklar: Shaxsiy o'sish va o'zlashtirish dinamikasini qayd etib borish.

Portfolio: O'quvchining ma'lum davr davomida yaratgan eng yaxshi yozma va og'zaki nutq maxsulotlari to'plami.

Chiqish kartochkalari: Dars yakunida o'rganilgan materialni mustaqil tahlil qilish tartibi. (Misol: Darsning 3 ta muhim qismi, yoqqan 2 jihat, tug'ilgan 1 ta savol).

Svetafor usuli: Tushunish darajasini ranglar orqali tezkor ifodalash (Yashil — to'liq tushundim, Sariq — qisman tushundim, Qizil — yordam kerak).

Juftlikda (peer-assessment) baholash va DIRT texnologiyasi:

O'quvchilar bir-birlarining yozma nutq ishlarini o'zaro almashgan holda belgilangan shablonlar (masalan: *"2 ta ijobiy e'tirof va 1 ta taklif"*, *"Xatolar va tuzatishlar jadvali"*) bo'yicha baholaydilar.

Xatolar va tuzatishlar jadvali namuna

№	Aniqlangan xatolar	To'g'rilangan/Tuzatilgan variant
1	Matn uchun tanlangan sarlavha mazmunga mos emas.	Quyidagi sarlavhalardan biri tanlanganda ko'proq mos tushgan bo'lar edi: ...
2	Imloviy va punktuatsion xatoliklar mavjud.	Qoidaga muvofiq grammatik shakllar qayta tiklandi.

DIRT (Dedicated Improvement and Reflection Time) texnologiyasi:

O'quvchiga o'zaro baholash jarayonida berilgan tavsiyalar va ko'rsatilgan kamchiliklar ustida amalda ishlashi uchun dars mobaynida ajratiladigan "Tuzatish va fikr yuritish uchun maxsus vaqt"dir. Bu texnologiya qayta aloqaning real natija berishini ta'minlaydi.

2.5. Nutqiy kompetensiyalarni baholash rubrikalarining modellari

Baholash rubrikasi — bu o'quv faoliyati natijalarini oldindan belgilangan mezonlar (kriteriyalar) va deskriptorlar asosida baholashni ta'minlovchi tizimli yo'riqnoma vositasidir.

A) Yozma nutqni baholash uchun yagona balli (Single-Point) rubrika modeli

Mezonlar	Bajarilishi lozim bo'lgan standart talablar	Kamchiliklar (yaxshilanishi kerak bo'lgan jihatlar)	Yutuqlar (belgilangan me'yordan yuqori ko'rsatkichlar)
Matn mazmundorligi va mantiqiyligi	Mavzu yetarli darajada ochib berilishi, fikrlar mantiqiy jihatdan bir-biriga bog'langan va asoslangan bo'lishi lozim.		Mavzu keng ochib berilgan, hayotiy dalillar keltirilgan, shaxsiy nuqtai nazar bildirilgan.
Izchillik va tizimlilik	Matnda kirish, asosiy qism va xulosa shakllangan bo'lishi, xatboshilar uzviy bog'lanishi kerak.	Xulosa qismi matn mazmuniga mos kelmaydi.	<i>Tuzilma mukammal, mantiqiy o'tishlar aniq qo'llanilgan.</i>
Lug'at boyligi	So'zlarni kontekstga mos tanlash, frazeologizmlar va sinonimlardan o'rinli foydalanish.		<i>Boy va rang-barang leksik birliklar, tasviriy vositalar ishlatilgan.</i>
Imloviy va grammatik savodxonlik	Jumlalar grammatik to'g'ri tuzilishi, imloviy va punktuatsion xatolarga yo'l qo'yilmasligi lozim.	3 o'rinda punktuatsion xatoga yo'l qo'yilgan.	

B) Esseni baholash uchun Analitik Rubrika Modeli

Mezonlar	A'lo (5-6 ball)	Yaxshi (3-4 ball)	Qoniqarli (0-2 ball)
Mazmun va muammo tahlili	Muammo chuqur tahlil qilingan, barcha savollarga to'liq	Muammo yoritilgan, lekin ba'zi o'rinlarda yuzaki va	Mavzudan chetlashish bor yoki muammo tushunarsiz va

	va atroflicha javob berilgan.	umumiy gaplar bilan cheklanilgan.	mantiqsiz bayon etilgan.
Yechimlar va ularni dalillash	Taklif etilgan yechimlar realistik, har bir fikr konkret misol va faktlar bilan asoslangan.	Yechimlar taklif etilgan, biroq ularning amalga oshish mexanizmi yetarlicha asoslanmagan.	Yechimlar muammoga bog'lanmagan, o'ta sodda va mantiqsiz.
Akademik halollik va SI nazorati	Matn to'liq muallifning shaxsiy uslubida yozilgan, shaxsiy tajribalar va original misollar aks etgan.	Matnda Sun'iy Intellekt (SI) yordami seziladi, biroq qayta ishlanib, shaxsiy fikrlar qo'shilgan.	Matn to'liq SI tomonidan generatsiya qilingani seziladi (hissiz, qolipdagi gaplar).
Tuzilma va mantiqiy izchillik	Har bir xatboshi mantiqiy davomiylikka ega, kirish va xulosa qismlari bir-birini mantiqan to'ldiradi.	Tuzilmada biroz izchillik yetishmaydi, o'tish so'zlari takroriy qo'llanilgan.	Matn tartibsiz, fikrlar tarqoq va bir-biriga qarama-qarshi.
Til, uslub va grammatika	Leksik birliklardan unumli foydalanilgan, jumlar grammatik va punktuatsion jihatdan to'g'ri tuzilgan.	2-3 o'rinda imloviy yoki punktuatsion xatoliklarga yo'l qo'yilgan.	So'z boyligi cheklangan, xatolar ko'pligi sababli matn mazmunini tushunish qiyin.

Yakuniy ballarni baholash shkalasi:

26–30 ball: A'lo (Professional tahlil, mantiqiy mukammallik va to'liq original matn).

20–25 ball: Yaxshi (Fikrlar aniq bayon etilgan, ayrim uslubiy yoki grammatik juz'iy xatolar bor).

15–19 ball: Qoniqarli (Muammo yuzaki ochilgan, SI qoliplari bor, imloviy xatolar uchraydi).

0–14 ball: Qoniqarsiz (Mavzu ochilmagan, plagiat/ko'chirmachilik holatlari va xatolar juda ko'p).

3. XULOSA

O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini baholash va monitoring qilish ta'lim tizimining samaradorligini belgilab beruvchi konseptual bosqichdir. Amalga oshirilgan tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **Komponentlar uzviyligi:** Baholash jarayoni ta'lim standartlari hamda o'qitish metodikasi bilan uzviy holda va "ta'limning oltin uchburchagi" tamoyiliga muvofiq tashkil etilishi shart.
2. **Baholash vositalarining ob'ektivligi:** Aniq mezonlarga asoslangan analitik va yagona balli rubrikalarni amaliyotga joriy etish o'qituvchining subyektiv yondashuvini kamaytiradi hamda baholash shaffofligini oshiradi.
3. **Metakognitiv rivojlanish:** O'z-o'zini baholash, juftlikda baholash hamda DIRT (tuzatish va fikr yuritish) texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning mas'uliyatini oshiradi, tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantiradi.
4. **Qayta aloqa samaradorligi:** Baholash shunchaki raqamli belgi qo'yish emas, balki o'quvchining nutqiy o'sishini ta'minlovchi va o'quv jarayonini korreksiya qiluvchi doimiy qayta aloqa vositasi bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
2. Abdiraimov Sh.S. Ona tili ta'limida o'qib tushunish malakasini baholashning ilmiy-metodik asoslari. Ped. fan. dok. (PhD) ... diss. – Toshkent, 2022.
3. Brown, H. Douglas. Language assessment: principles and classroom practices. – Pearson education, 2004.
4. Turg'unova N. O'quv loyihalarini baholash // O'zbekiston Milliy universiteti xabarleri. ISSN 2181-7324. – Toshkent, 2025 (1/4). – 206–208-b.
5. Denman Ch., Rahma al-Mahrooqi. General principles of assessment. DOI:10.1002/9781118784235.eelt0344
6. The Education Hub. 8 tools for peer and self-assessment. Manba: <https://theeducationhub.org.nz/8-tools-for-peer-and-self-assessment/>
7. Smowl Tech. Assessment Rubrics. Manba: <https://smowl.net/en/blog/assessment-rubrics/>
8. Mohirdev. Guruh bo'lib bajarilgan ishlarni baholash. Manba: <https://mohirdev.uz/blog/Guruh-bolib-bajarilgan-ishlarni-baholash/>

Amaliy mashg'ulot

Amaliy mashg'ulotning maqsadi o'zbek tili fani o'qituvchilarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish) zamonaviy tamoyillar asosida baholash, baholash vositalari va topshiriqlarini mustaqil loyihalash, shuningdek, analitik, xolistik (yagona balli) hamda o'z-o'zini baholash rubrikalarini amaliyotda model ko'rinishida ishlab chiqish va qo'llash bo'yicha amaliy-metodik ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Amaliy mashg'ulotning vazifalari:

1. Nazariy bilimlarni amaliyotga ko'chirish: "Ta'limning oltin uchburchagi" (maqsad-mazmun-baholash) konsepsiyasini o'zbek tili darslari misolida tahlil qilish va dars maqsadiga mos baholash modelini tanlash.
2. Baholash tamoyillarini tatbiq etish: Haqqoniylik, obyektivlik, shaffoflik va validlilik tamoyillari asosida o'zbek tili darslaridagi real pedagogik keyslarni tahlil qilish, baholashdagi subyektiv xatoliklarni bartaraf etish yo'llarini o'rganish.
3. Topshiriqlar va baholash turlarini loyihalash: Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan formativ (shakllantiruvchi), summativ (jamlovchi) va kriterial baholash uchun amaliy topshiriqlar hamda test topshiriqlari matnini (spesifikatsiyasini) mustaqil tuzish.
4. Baholash mezonlarini (Rubrikalar) ishlab chiqish: O'quvchilarning og'zaki nutqi, prezentatsiya taqdimotlari va yozma ishlari (insho, esse) uchun maxsus baholash mezonlaridan iborat analitik va yagona balli (xolistik) rubrikalar modellarini loyihalash.
5. O'z-o'zini va o'zaro baholash metodikasini joriy etish: Dars jarayonida o'quvchilarning metakogniv va refleksiya ko'nikmalarini oshirish uchun DIRT (Directed Improvement and Reflection Time), refleksiv kartochkalar, "svetafor" texnikalarini amaliyotda qo'llash stsenariylarini va o'z-o'zini baholash varaqalarini tuzish.
6. Monitoring va qayta aloqa ko'nikmalarini rivojlantirish: Baholash natijalariga ko'ra o'quvchining nutqiy o'sish dinamikasini monitoring qilish va ularga rivojlantiruvchi, samarali pedagogik qayta aloqa (feedback) berish mahoratini shakllantirish.

1-topshiriq

Baholash tamoyillarining mazmunini tushunish va qo'llay olish.

Quyida berilgan keyslarni tahlil qiling, baholashning qaysi tamoyillaridan chetga chiqilganini izohlang. O'z yechimingizni taklif qiling.

1. O'qituvchi o'quvchilarning yozma nutq ko'nikmalarini rivojlanganlik darajasini tekshirish maqsadida diktant oldi. O'quvchilarning katta qismi imloviy, ishoraviy xatoliklarga yo'l qo'yganligi sababli past baho oldi. Ularning yozma nutq ko'nikmasi yaxshi rivojlanmagan degan xulosaga kelindi. Qaysi tamoyil ishlamadi?

2. Oldingi darsda o'quvchilarga she'r yodlash vazifasi berilgan edi. O'quvchi uy vazifasini so'rashni boshladi. Birinchi o'quvchi she'rni to'liq va ifodali aytdi, faqat bir o'rinda tutilib qolganligi sababli, o'qituvchi unga "4" baho qo'ydi. Ikkinchi o'quvchini she'rning ikki qatorini aytishi bilan to'xtatdi. U a'lochi, har doim vazifalarni tayyorlab kelishini, unga ishonishini aytib "5" baho qo'ydi. Qaysi tamoyil ishlamadi?

3. O'qituvchi o'qib tushunish ko'nikmasini tekshirish maqsadida o'quvchilarga matn tarqatdi. O'qish uchun belgilangan vaqt tugagandan keyin matn yuzasidan savollar tarqatildi. Savollar asosan matnni grammatik jihatdan tahlil qilishga qaratilgan, "Qo'shma gap turini aniqlang", "Yasama so'zni toping" singari savol va topshiriqlardan iborat edi. Qaysi tamoyil ishlamadi?

4. O'qituvchi chorak yakunida 10-sinflardan argumentli esse (yozma nutq) oldi. Daftarlarni tekshirib, keyingi darsda shunchaki "75 ball", "85 ball" degan baholarni e'lon qildi. O'quvchilar nima sababdan bu ballni olganini, esse tarkibidagi qaysi mezon uchun ball chegirilganini bilishmadi. Baholash mezonlari (rubrikalar) darsdan oldin ham, keyin ham o'quvchilarga ko'rsatilmadi. Qaysi tamoyil ishlamadi?

2-topshiriq

Formativ va summativ baholash turlarini qiyoslash, bu bo'yicha topshiriqlar tuzish va qo'llay olish.

Nutqiy mavzu: "Mening mahallam". Lingvistik mavzu: sinonimlar, olmosh va uning turlari. Ushbu mavzu doirasida formativ va summativ baholash uchun topshiriq namunasini tuzing.

Maqsad	Formativ baholash uchun topshiriq	Summativ baholash uchun topshiriq
Topshiriq maqsadi		
Topshiriq sharti		
Bajarish shakli		

3-topshiriq

Baholash rubrikalarini tuzish.

1-guruh og'zaki nutq ko'nikmasini baholash bo'yicha topshiriq bering va u asosida analitik rubrika tayyorlang.

2-guruh yozma nutq ko'nikmasini baholash bo'yicha topshiriq bering va u asosida analitik rubrika tayyorlang.

Kamida 5 ta mezonni keltirib o'ting, sifat darajalari yoki baholar shkalasini aniq ko'rsating.

4-topshiriq

O'z-o'zini baholash va tahlil qilish. Berilgan savollarga javob bergan holda dars davomidagi faoliyatingizni tahlil qiling va "5" ballik tizimda baholang.

Mezonlar	Baho	Izoh
Dars davomida diqqat-e'tiborni jamlay olish		
Savol-javoblardagi faollik		
Mavzuni tushunganlik darajasi		
Nazariy bilimlarni amalda qo'llay olish		
Umumiy baho		
Mazvu bo'yicha yana o'rganishni xohlar edim...		